

MÜZİK EĞİTİMİNDE ÖLÇÜ GRUPLAMALARI VE TANIMLAMALARINA YENİ BİR BAKIŞ

Adnan ATALAY

D.E.Ü. Buca Eğitim Fakültesi
Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü
Müzik Eğitimi Anabilim Dalı
Öğretim Görevlisi

GİRİŞ

Müzik eğitimindeki ilk ve en önemli konulardan biri "Ölçü ve Ritim" konusudur. Müziksel eserleri oluşturan en önemli iki boyuttan birinin "yükseklik" boyutu, ötekini de "süresel" boyut olduğu düşünülecek olursa, konuya verilen öncelik ve önemin nedeni anlaşılır.

Buna karşın, ilgili materyallerdeki bilgiler incelendiğinde, müzik kuramımızın en sorunlu alanlarından biriyle karşı karşıya kaldığımızı görüyoruz. Terminolojik alandaki yanlış kullanımlar, bilgi eksiklikleri ya da aynı terime farklı anlamlar yüklenmesinden kaynaklanan kavram kargaşaları yüzünden, konunun temel terimleri olan "zaman", "vuruş" ve "tartım" sözcüklerinden bile kimin neyi kastettiğini veya ne anladığını tam olarak kestirebilmek mümkün olamamaktadır.

Bu nedenle, konunun toparlayıcı bir bakış açısıyla yeniden ele alınması, gruplama ve tanımlamaların yeniden yapılması ve sunulacak yeni yapıların uzmanlarca tartışılıp değerlendirilmesi kanımca çok yararlı olacaktır. Ancak amaçlanan konsensusun sağlanabilmesi, her şeyden önce kullanılacak terim ve kavramlar üzerinde konsensus gerektirdiğinden, konuyu iki bölüm halinde ele alıp, birinci bölümde kullanılacak önemli terim ve kavramları gözden geçirmek, bildirinin asıl konusu olan "Ölçü tanım ve gruplamalarını" ise ikinci bölümde ele almak kaçınılmaz olmuştur. Bu nedenle özellikle birinci bölümde değinmek zorunda kalacağım temel düzeydeki bilgi ve ayrıntıların anlayışla karşılanacağını umarım.

BÖLÜM - 1

KONUYA İLİŞKİN TEMEL TERİM VE KAVRAMLAR

A - MÜZİKSEL ESERLERDE RİTİMSEL YAPİYİ OLUŞTURAN KATMANLAR

Müziksel eserlerde ritimsel yapı **Atım**, **Ölçü** ve **Ritim** olarak adlandırılan üç katmandan oluşmaktadır :

I - Atım: Müziksel eserlerde ritmik yapının en alt katmanını oluşturan ve eserin notalarında görülmemesine karşın, seslendirme sırasında hissettiğimiz ve istendiğinde (bazen de farkına bile varmaksızın) ayak vuruşu, el vuruşu ya da benzeri eşit aralıklı devinimlerle yansıttığımız kalp atışına benzeyen bölümlenmeye (yine kalp atışından hareketle) ATIM denmektedir.

Müziksel seslendirmeye eşlik eden metronom vuruşları, ayak vuruşları ya da benzeri eş aralıklı hareketler, ritmik yapının en alt katmanını oluşturan ATIMIN tipik bir yansıması ya da görüngüsüdür. Atım duygusu sayesinde ki, aynı müziği dinleyen yüzlerce kişi (bir orkestra şefi tarafından yönetiliyormuşcasına)

adimlarını ya da hareketlerini büyük bir düzen ve uyum içinde aynı ana denk getirmeyi, nefes alıp vermek kadar doğal bir davranış olarak gerçekleştirebilirler.*

2 – Ölçü : Müziksel eserlerde ritmik yapının 2. katmanı olan “ölçü” , atımı belli olan eserlerde bazı atımların diğerlerine göre daha vurgulu gerçekleştirilmesi ve algılanması sonucu oluşan bir üst atım gruplamasıdır. Atımların belirli bir düzen içinde (örneğin her iki , üç, dört ya da beş atımda bir) vurgulanması, vurgulanan her atımda, devinimin yeniden başladığı algılanmasını getirdiğinden, bu katmanda atımlar, ikişerli, üçerli, dörderli ... gruplara ayrılacak biçimde algılanmış olur ki, ilki daima ötekilerden daha vurgulu eşit sayıda atımdan oluşan bu atım gruplarının her birine bir **ÖLÇÜ** (fr. **mesure**; ing. **bar** ya da **measure**; alm. **Takt**; ital. **misura**; türk.*mezür* ya da **ölçü**) denmektedir.

Atım katmanının nota yazısında görünmemesine karşın, ölçü katmanının izleri, parçaların başına yazılan ölçü belirteçleri, notalar arasına her ölçü bitiminden sonra çizilen ölçü çizgileri ve atkılı notaların kümeleniş biçimleriyle nota yazısına da yansımış olmaktadır. **

3- Ritim: Müziksel eserlerde ritmik yapının 3. ve en üst katmanıdır. (alm. **Rhythmus**; ing.*rythm*; it., **ritmo**;; arab. **î'kaa**; türk.*ritm, ritim, , düzum, , tartım*) Belirli bir ölçü içine alınmış atımların, bağımsız olarak (yani her atıma bir ses düşecek biçimde), ya da daha küçük parçalara bölünerek (yani bir atımda birden çok sesin duyulması biçiminde) veya bir biriyle birleştirilerek (yani bir sesin iki, üç ya da daha çok atım boyunca sürdürülmesi biçiminde) kullanılması sonucu oluşan bu en üst katman *** , eserin notalarında direkt olarak görüldüğü, bir başka deyişle eserin notaları bu katmanı bire bir yansıttığı için, aslında üç katmandan oluşan süresel boyutunun tamamı, yalnızca bu üst katmana ilişkin bir terimle "**ritmik yapı**" olarak adlandırılmaktadır.****

Ülkemizde ilk kez 70'li yılların sonuna doğru Prof.Dr.G.Oransay tarafından tanımlanan bu üç katman, Oransay tarafından önce **Atım,Tartım , Düzum** olarak adlandırılmıştı. "Atım" terimi ve ifade ettiği kavram bu alana getirdiği yepyeni bakış açısıyla çok önemli bir boşluğu doldurup yaygınlaşırken, daha 1954 yılında yayınlanan Türk Dil Kurumu Terim Anketlerinde ***** bile "*Rhythme*" kelimesinin "eski" karşılığı olarak kullanılan "Düzüm" terimi tutulmadı ve yerini tekrar "ritim" kelimesine bıraktı. Böylece söz konusu üç katmanın adlandırılması **Atım,Tartım,Ritim** terimleriyle sürdürüldü.

---

* Ritmik yapının en alt katmanını oluşturan bu eş aralıklı bölümlenimin, müziksel esrelerin büyük bir çoğunluğunda böylesine kesin bir biçimde algılanıp hissedilebilmesine karşın, bazı müzik türlerinde belirli bir atım, yani eş aralıklı bir bölümlenme hissedilemez. Ör. Türk Halk Müziğinde "Uzun hava", Geleneksel Türk Sanat Müziğinde "Taksim" olarak adlandırılan müzik türleri ile bazı Sonat ve Konçertoların kadans (cadanze) bölmelerinin belirli bir atımı yoktur. Nitekim THM terminolojisinde atımı belli olmayan bu tür parçalara "**uzun hava**", atımı belirli olan parçalara ise "**kırık hava**" denilmek suretiyle eserler, ritmik yapılarının en alt katmanına göre, (atımı belli olanlar ve olmayanlar biçiminde) iki gruba ayrılmış olmaktadır.

** Ölçü katmanı, belirli atımların vurgulanması sonucu oluşan bir üst katman olduğu için, atım katmanında değindiğimiz "uzun hava" , "taksim" , konçerto kadansları vb. atımsız müzik türlerinin ölçü katmanları da yoktur. Bu nedenle söz konusu türler belirli bir ölçü içine alınamazlar.

*** "Uzun hava" ve "Taksim" gibi türler ile sonat ve konçertoların "Kadans" bölmelerinde belirli bir ritmik yapının var olmasına karşın bu tür parçaları notaya alma konusunda karşılaşılan yetersizlik, bu tür eserlerde atım ve ölçü katmanının **belirli olmayışından**, bir başka deyişle **yokluğundan** kaynaklanmaktadır. Bu tür eserlerde ilk iki katman bulunmadığı için, üçüncü katmanın tam olarak ölçülebilmesi ve dolayısıyla saptanabilmesi de mümkün olamamaktadır. Bu yüzden söz konusu eserler ancak, ses yüksekliklerini ve yaklaşık olarak da devinimi gösterebilecek biçimde notaya alınabilmekte, eserin ritmik yapısıyla ilgili kesin bir saptama hiç bir şekilde yapılamamaktadır.

****İnsanların, hemen her alanda, varlıklarını ancak hissetme ya da bilgi yoluyla kavrayabildikleri alt katmanlar yerine, direkt olarak algıladıkları üst katmanla ilgilendikleri ve kimi zaman o yapıyı (varlığı) oluşturan alt katmanların farkına bile varmadıkları düşünülecek olursa, her üç katmanın yalnızca üst katmana özgü bir terimle "ritmik yapı" olarak adlandırılmasını yadırgamamak gerekir.

*****T.D.K. **Terim Anketleri MÜZİK**, Türkiye Matbaacılık ve Gazetecilik A. O., Ankara, Yeni Matbaa, 1954, s.23

Bu adlandırmanın en dikkat çekici yanı, T.D.K.Terim Anketlerinde (1954) "**Tartı**", M.R.Gazimihal'in Musiki Sözlüğünde (1961)* ise "**Tartım**" olarak RİTİM terimine karşılık olarak önerilen ve büyük bir çoğunluk tarafından benimsenip o tarihlerden beri "RİTİM" anlamında kullanılagelen "Tartım" teriminin Oransay tarafından "Ölçü" karşılığı kullanılmış olmasıdır... Yıllarca RİTİM anlamında kullanılagelmiş bir terimin ÖLÇÜ anlamında da kullanılmaya başlanması ciddi bir kavram kargaşasını da beraberinde getirmiş; aynı terime iki farklı anlam yüklenmesi sonucu, kimin neyi kastettiği ya da anladığı bilinemez olmuştur. "**Tartım**" sözcüğü, taşıdığı anlam bakımından, aslında RİTİM katmanından daha çok ÖLÇÜ katmanına uygun düşmekle birlikte (çünkü ÖLÇÜ "ölçmek" ten, TARTIM da "tartmak"tan geliyor olması bakımından anlamdaştır) daha 50'li yıllardan başlayarak RİTİM anlamında kullanılageldiği için "ÖLÇÜ" anlamında kullanabilme şansı kalmamıştı... Oysa Oransay'ın terminolojik tercihini benimsemiş olan bir çok kişi "tartım" terimini "ölçü" karşılığı olarak kullanmayı sürdürdü. Böylece aynı terime iki ayrı (ve hatta zıt) anlam yüklenmiş oldu. Dolayısıyla "**tartım**" terimini kanımca artık "RİTİM" anlamında kullanabilme olanağı da kalmadı... İşte tüm bu nedenlerden dolayı söz konusu terimin "uluslararası terim" olma özelliği de taşıyan aslına dönüp yeniden RİTİM terimini kullanmanın, bu alandaki kavram kargaşasına da son vermek bakımından daha doğru olacağını düşünüyorum.

Müziksel Eserlerde Ritimsel Yapıyı Oluşturan Katmanlar

3. Katman: Ritim

2. Katman: Ölçü

1. Katman: Atım

B - ZAMAN

Her ölçünün en vurgulu atımı daima ilk atım olmakla birlikte, ölçünün öteki atımları arasında da vurgu farkları olabilmekte ve bu farklar, aynı ölçü içindeki atımların, kendi aralarında daha küçük alt gruplar oluşturmalarına neden olmaktadır. İşte aynı ölçü içindeki atımların kendi aralarındaki vurgu farklarından oluşan bu alt guruplar, müzikte **ZAMAN** (ing. Time; fr. Temps) adı verilen ölçü içi bir bölümlenmeye neden olmakta ve ölçüler, içerdikleri atımlar arasındaki vurgu farklarından kaynaklanan bu alt bölümlerinin sayısına göre "**iki zamanlı ölçü**", "**üç zamanlı ölçü**", "**dört zamanlı ölçü**" vb. türlere ayrılmaktalar.**

*M.R.GAZİMİHAL, **Musiki Sözlüğü**, M.E.B., İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1961, s.244

**Ancak ilerde ayrıntılı olarak inceleneceği üzere, zamanların oluşumu bakımından "basit" ve "birleşik" ölçüler arasında çok önemli bir fark vardır: Basit ölçülerde her atım bir zaman oluşturturken, birleşik ölçülerde tek tek atımlar değil, atımlar arasındaki vurgu farklarından doğan ölçü içi alt guruplar birer zaman oluşturmaktadır.

Müzik eğitimiyle ilgili materyallerde, çelişkilerin en fazla yoğunlaştığı konulardan biri ZAMAN konusudur. Nitekim ilgili materyaller karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, örneğin aşağıdaki "üç zamanlı" 9/8 lik ölçünün, kaynakların büyükçe bir kısmında "dokuz zamanlı" olarak nitelendiği görülecektir. Aynı grupta çelişkileri 5/8 lik, 6/8 lik, 7/8 lik, 10/8 lik vb. ölçülerde de yaşanmaktadır. *

Atımlar arasındaki vurgu farklarıyla ölçü içi alt grupların (zaman) oluşumu

3. Katman: Ritim

2. Katman: Ölçü

1. Katman: Atım

a) Ölçü başlarını oluşturan atımların (sembolik) vurgu düzeyi.
b) Aynı ölçü içindeki zamanları oluşturan atımların (sembolik) vurgu düzeyi.
c) Vurgusuz atımlar.

C - VURUŞ

Bir müziksel eserin seslendirilmesi sırasında eserdeki atım algılamasından yararlanılarak, el ya da ayakla gerçekleştirilen metrik hareketler veya bu hareketleri yapan elin, ayağın bir yere düzenli olarak vurulmasıdır. (lat. **Tactus**; alm. **Schlag**; ital. **battuta**; ing. **beat** ya da **stroke**;) Aslında "atım" terimiyle özdeş olmakla birlikte, yerine göre daha başka anlamlara da gelen bu terim, en azından yüklenilen anlamların çeşitliliği bakımından atımdan ayrılmaktadır. Nitekim, basit ölçülerde her atım için bir vuruş yapılırken, birleşik ölçülerde her bir atım için değil, atımların alt gruplar oluşturacak biçimde vurgulanmalarından oluşan her bir zaman için bir vuruş yapılmaktadır. Dolayısıyla basit ölçülerde "atım" terimiyle özdeşleşen "vuruş" terimi, birleşik ölçülerde "zaman" terimiyle özdeşleşmektedir.

* Söz konusu çelişkiler, belirgin bir görüş ayrılığı ya da algılama farklılığından çok, yeterli bir terminolojik birliğe ulaşmamış olmamızdan kaynaklanmaktadır. Yazarlarımız ve eğitimcilerimizden bir kısmı ZAMAN terimiyle, aynı ölçü içindeki atımlar arasındaki vurgu farklarından oluşan alt bölümleri kastedip -ki doğrusu da budur- örneğin her bir ölçüsünü üç alt grup içeren 9/8 lik ölçüyü "üç zamanlı ölçü" olarak nitelerken, öteki yazar ve eğitimcilerimiz (aynı terimi "atım" yerine kullandıkları için) "dokuz zamanlı" olarak nitelendirmektedirler. Oysa anılan ölçü, çizelgede de açıkça görüleceği üzere "dokuz atımlı" fakat "üç zamanlı" bir ölçüdür.

D - USÛL

Türk müziğiyle ilgili materyallerin çok büyük bir kısmında "ölçü" ve "usûl" kavramlarının özdeşleştirilerek kullanıldığı ve "usûl" adı altında o usûlle ilgili ölçünün, ölçü adı altında da o ölçü içinde gerçekleştirilen herhangi bir usûlün anlatıldığı görülmektedir. Oysa "**ölçü**" ve "**usûl**" kavramları birbirleriyle ilişkili fakat **aynı şey değildir!** Her şeyden önce buldukları katmanlar farklıdır. Ölçü, ritimsel yapının ikinci katmanında olduğu halde, usûl üçüncü katmanın (yani ritim katmanının) bir yan ögesidir. Dolayısıyla "**Düm**", "**Tek**" vb. heceleriyle ifade edilen kuvvetli ve zayıf vuruşların, ritimsel yapının en üst katmanında (eserin ritminden de bağımsız olarak), geleneksel bir ritim kalıbını oluşturacak biçimde ardıştırmalarıyla oluşan ve usûl adı verilen ritmik bir eşliğün, daha alt katmandaki bir öge olan ölçü ile özdeşleştirilmesi, katmanların da bir birine karıştırılması anlamına gelmektedir. Kaldı ki her usûlün, ancak o usûle özgü belirli bir ölçü içinde gerçekleştirilebilmesine karşın, (aşağıdaki örneklerde de görüleceği üzere) aynı ölçü içinde birden çok usûl gerçekleştirilebilmektedir.

(9/8 lik ölçü içinde gerçekleştirilmiş 4 ayrı usûl):

Aksak

Oynak

Evfer

Raks Aksağı

BÖLÜM - 2

ÖLÇÜ GRUPLAMALARI VE ÖLÇÜ TANIMLAMALARI

Ölçüler, müzik eğitimiyle ilgili materyallerin ve eğitim kurumlarımızın hemen tümünde, **Basit, Birleşik** ve **Karma** olmak üzere üç gruba ayrılmakta ve Basit ölçüler "**ikişerli bölünme**", Birleşik ölçüler "**üçerli bölünme**" kavramlarıyla açıklanmaya çalışılırken, her iki ölçü türünün bir karması olarak düşünülen Karma (ya da öteki adıyla Aksak) ölçüler de "**ikişerli ve üçerli bölünmelerin bir arada yapıldığı ölçüler**" olarak tanımlanmaktadır. Ayrıntılarda bazı farklılıklar olsa da genelde birbirinin varyasyonu gibi olan bu gruplama ve tanımların yanı sıra, "*Birim süresi iki ve katlarına bölünen ölçülere Basit Ölçü, üç bölünen ölçülere Birleşik Ölçü, hem ikiye hem üçe bölünen ölçülere ise Karma Ölçü denir*" türünden anlamsız tanımlara da sıklıkla rastlanmaktadır. Önemli yanlışlar ve kavram kargaşaları içeren bu tanımlamalardaki hataların daha iyi anlaşılabilmesi için, günümüzdeki gruplamaya göre Basit, Birleşik ve Karma olmak üzere 3 başlık altında ele alınan söz konusu ölçüleri biz de aynı başlıklar altında tek tek ele alıp inceleyelim :

a) Basit ölçü: Basit ölçülerle ilgili olarak en sık karşılaşılan tanımlama "Birim süresi ikiye bölünen ölçü" tanımlamasıdır. Bu tanımlama, "yanlış" değil ama **anlamsızdır**. Çünkü birim sürenin bölünüş biçimiyle ilgili olarak kullanılan "ikişerli bölünme" ifadesi, basit ölçülere ilişkin bir özelliği yansıttığı için değil, notaların bölünme ilkesini yansıttığı ve ölçü belirtecinde verilen birim süre de, bir sayıyı değil bir notayı gösterdiği için "doğru" düşmektedir. Ancak aynı ilke "Birleşik" ve "Karma" olarak adlandırılan öteki ölçülerin birim süreleri için de geçerlidir, çünkü her türlü ölçünün birim süresi (üçleme, beşleme vb. yapay bölünmeler yapılmadığı sürece) daima "ikişerli bölünme" ilkesine göre bölünür. O halde her türlü ölçünün birim süresi için geçerli olan ve aslında ölçülerle değil, notaların bölünme disipliniyle ilgili olan bir ilke, belirli bir ölçü türünü tanımlamak için kullanılamaz. Bu nedenle basit ölçüyü yukarıdaki açıklamalar doğrultusunda yeniden tanımlamak istersek, adının başındaki "**basit**" vurgulamasına da uygun bir "yalınlık" içinde "**her atımı bir vuruş kabul edilen ölçü**" demek yeterlidir.

Bu tanıma göre, her atımı bir vuruş kabul edilen 2/4 lük, 3/4 lük, 4/4 lük gibi ölçülerle bu ölçülerin tüm mertebeleri Basit Ölçü grubuna girmektedir * :

Basit Ölçüler

2 zamanlı   3 zamanlı   4 zamanlı

Birleşik ölçü: . Birleşik ölçülerle ilgili olarak başlıca iki tür tanım yapılmaktadır : İlki, "Birim süresi üçe bölünen ölçü" tanımıdır ki, bir nota süresi ancak "üçleme" yapıldığı takdirde üçe bölünebileceğine ve birleşik ölçüler de üçlemelerden oluşan ölçüler olmadığına göre, bu tanımlamadaki yanlış ortadadır.

Birleşik ölçülerle ilgili olarak sürdürülen ikinci tür tanımlama ise, bu ölçülerde "**zamanın**", "**noktalı dörtlük sürenin**" veya "**bir vuruşun**" üçe bölünmesi olgusundan hareket eden "**üçerli bölünme**" kavramına dayalı tanımlama değildir ki, bu ikinci tanımlama türü, ilki gibi yanlış değil ama **yanıltıcı** olmaktadır. Bu tanımlamanın dayandığı "üçerli bölünme" kavramı, (ilgili ölçü belirteçlerinde bu kavramı destekleyecek hiçbir öge bulunmadığı için), "ölçü belirtecinde verilen birim sürenin üçe bölüneceği" türünden yanlış anlamalara neden olmanın yanı sıra, "**Birleşik**" bir ölçüyü "**birleşme**" yerine "**bölünme**" kavramıyla açıklamaya çalışmak gibi (ölçünün adına da ters düşen) bir çelişki içermektedir. Oysa söz konusu ölçüleri oluşturan şey, **ölçü belirtecinde görülmeyen ancak vurgulamadan hissedilen soyut bir "zaman" algısının üçe bölünmesi değil, atımların söz konusu algılamayı yaratacak biçimde üçer üçer kümelenmesi, yani birleştirilmesidir**. Nitekim "**Compound Time**" (Birleşik Zaman) ve dolayısıyla "Birleşik Ölçü" terimleri de bu birleşimden gelmektedir...

*Bugünkü nota yazısında ölçü belirteçlerinin üst üste iki rakamdan oluşması esas olmakla birlikte, 4/4 lük ve 2/2 lik ölçüler için, rakamlar yerine **C** ve **C** simgelerinin de kullanıldığını biliyoruz. Dinsel bir yorumla üç zamanlı ölçülerin **Perfekt** olarak nitelenip mükemmelliğin simgesi olan **tam daireyle**, üç zamanlı olmayan ölçülerinse **Imperfekt** olarak nitelenip **bir ucu açık kalmış (yarım) daireyle** gösterildiği dönemden kalma olan bu iki simge, günümüzde 4/4 lük ve 2/2 lik ölçü belirteçleriyle aynı anlamda kullanıldığı için çizelgede ayrıca yer verilmemiştir.

Örneğin 6/8 lik ölçü, bu ölçüyü oluşturan 6 adet atımın, kendi aralarında üçerli gruplar oluşturacak şekilde birleşmesinden oluşan iki zamanlı bir ölçü olup, 2/4 lük ölçüden farkı, 2/4 lük ölçüde "dörtlük" süreye eşit olan her bir zamanın 6/8 lik ölçüde üç sekizliğe, (yani "noktalı dörtlük" süreye) eşit olmasıdır. Dolayısıyla

aslında $\frac{2}{4}$ anlamına gelen bu ölçü, "noktalı dörtlük" süreyi gösterebilecek herhangi bir rakam olmadığı için, yalnızca atım süresini ve atım sayısını belirtebilecek biçimde (6/8 rakamlarıyla) gösterilmekte, bu da "altı zamanlı olduğu" gibi yanlış anlamalara neden olabilmektedir. Birleşik ölçülerin ölçü belirteçleriyle ilgili bu soruna daha 50' li yıllarda değinen büyük bestecimiz Ahmed Adnan SAYGUN, "...Üçerli ölçüleri gösteren rakamlar, ikişerli ölçülerdeki kadar açık ve vâzih değildir. Bunun sebebi, süre değerlerini belli eden notaların hep ikişerli bölünme esasına göre tesbit edilmiş olmalarıdır. Demek oluyor ki, üçerli bölünmeye ait notaların kendilerine mahsus işaretleri olmadığı gibi, bu notalardan meydana gelen ölçülerin de vâzih işaretleri yoktur." demiştir. *

Aynı şekilde A. DANHAUSER' in "Temel Müzik Kuralları" başlıklı kitabında da (1985) "... Birleşik ölçülerde, alttaki RAKAM, bir ZAMAN' ın ÜÇTE BİRİ' ni dolduran süre değerini belirtir. (...) Yine birleşik ölçülerde, üstteki RAKAM, ölçünün içindeki süre değerinin sayısını gösterir. Birleşik ölçülerde, üç süre değeri, bir ZAMAN' doldurduğuna göre, bu rakam, iki zaman'lı bir ölçü için 6, üç zaman'lı bir ölçü için 9, dört zaman'lı bir ölçü için de 12 olacaktır" denilmek suretiyle, birleşik ölçülerdeki ölçü belirteçlerinin nasıl yorumlanması gerektiği açıklanmıştır.**

Bütün bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, **birleşik ölçü belirteçlerindeki üst rakam**, ölçü içindeki **zaman sayısını değil, yalnızca atım sayısını** göstermektedir : ***

Üçerli Birleşik Ölçüler

2 zamanlı   3 zamanlı   4 zamanlı

*A.Adnan SAYGUN, *Musiki Temel Bilgisi – Kitap I*, Devlet Konservatuvarı Yayınları Serisi, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1971 (2.baskı), s.85-86

**A. DANHAUSER, *Temel Müzik Kuralları*, Danhauser'den genişleterek türkçeye uyarlayan İ. BARAN, Belge Yayınları, Ankara, 1985, s.57-58

*** Üçerli Birleşik Ölçülerle ilgili çizelge A.DANHAUSER'in *Théorie de la Musique* (Henry Lemoine / Cie, Paris, 1929, s.86) başlıklı kitabından alınmıştır.

Basit ve Birleşik ölçülerle ilgili olarak verilen örnekler karşılaştırılacak olursa, her bir basit ölçüye karşılık, o ölçülerle aynı zaman sayısına sahip bir birleşik ölçünün bulunduğu görülecektir. İki ayrı gruptaki ölçülerin zamansal açıdan bir birinin karşılığı olması anlamına gelen bu ilişki, Paul ROUGNON' un "Mufassal Musiki Nazariyatı" başlıklı kitabında (1930) şu şekilde açıklanmıştır : (Dili günümüzün türkçesine göre oldukça eski olan bu açıklamayı, materyallerimizle ilgili bir belge niteliği taşıdığı için aynen alıyorum. Bu türkçe açıklamanın üzerinden 79 yıl geçmiş olmasına karşın, konuya ilişkin yanlış yorumların hala sürdüğünü görmek düşündürücüdür.)

...Her basit usule mukabil (karşılık) olarak bir mürekkep (birleşik) usul vardır. ... Basit bir usul gösteren müş'ir rakamın (ölçü belirtecinin) suretini (atım sayısını) üçle, mahrecini (birim süresini) de iki ile darbedersek (çarparsak) mukabili (karşılığı) olan mürekkep usulün müş'ir rakamlarını elde ederiz. Meselâ, 2/4 rakamile gösterilen basit bir usulün mukabili olan mürekkep usul 6/8 lik olacaktır; çünkü 2/4 rakamının üstündeki "2"yi "3"ile darbedince 6, altındaki '4' rakamını 2 ile darbedersek 8 rakamlarını elde ederiz. Mürekkep bir usulün mukabili olan basit usulü bulmak aksi ameliye (uygulama) yapılıır; yani mürekkep usul rakamının sureti (atım sayısı) üçle, mahreci (birim süresi) de iki ile taksim edilir. Meselâ, 6/8 rakamile gösterilen mürekkep bir usulün mukabil basit usulü 2/4 lük olacaktır; çünkü 6/8 rakamının üstündeki '6'yı 4 ile (3 olması gerekir) altındaki '8'i de 2 ile taksim edersek 2 ve 4 rakamlarını elde ederiz. ... Mürekkep usullerin üst rakamları, basit usullerde olduğu vechile , ölçü dahilindeki darbların adedini östermez;sadece usulü teşkil eden birlik kesirlerin adedini işar eder (bildirir), alt rakamlar ise basit usullerde olduğu vechile, mezkûr kesirlerin kıymetini gösterir. ... Her mürekkep usul mukabili olan basit bir usulden iştikak eder (türer). Bu sebeple mürekkep usullere aynı zamanda "Müş'tak (türemiş) usuller" dahi denir." *

2/4 lük, 3/4 lük,4/4 lük gibi "basit" ölçülerle, bu ölçülerin "birleşik" ölçü türündeki karşılıkları olan 6/8 lik, 9/8 lik ve 12/8 lik gibi "üçerli birleşik" ölçüler arasındaki zamansal ilişki öylesine güçlüdür ki, müziksel etkilerinde herhangi bir değişiklik olmaksızın, örneğin 6/8 lik parça 2/4 lük, 9/8 lik parça ise 3/4 ölçüde (ya da tersi) notaya alınabilir. (Nitekim aşağıdaki örneklerin a ve b şıkları arka arkaya seslendirildiğinde, müzikal etkileri arasında fark olmadığı görülecektir.) :

Örnek 1

MOZART, La Maj. Piy.Son. I. Böl. (Tema)

a)

b)

Örnek 2

A.ATALAY Orkestra Parçaları No.4 (Tema)

a)

b)

* Paul ROUGNON, Mufassal Musiki Nazariyatı, Çev: Ahmet Muhtar, Mf.V., İstanbul, Devlet Matbaası, 1930, s. 42-43

c) **Karma (Aksak) Ölçüler:** "Basit" ve "Birleşik" olarak nitelenen iki ölçü türünün tanımlanması ve açıklanmasında yaşanan sorunlar, "her iki ölçü tipinin karması" olarak nitelenen "Aksak" ölçülerin tanım ve açıklamalarına da aynen yansımakta ve o ölçüler için de edimle ya da bir biriyle çelişen tanımlar ve açıklamalar yapılmaktadır. Nitekim Türk Müziğinin hemen tüm türlerinde çok yaygın bir biçimde kullanılan ve "öteki kültürlere Türklere geçtiği" düşünülen aksak ölçülerimizin "kaç zamanlı" oldukları konusunda bile önemli hatalar yapılmaktadır. Örneğin tıpkı 2/4 lük ve 6/8 lik ölçüler gibi "iki zamanlı" bir ölçü olan 5/8 lik ölçü, Geleneksel Türk Sanat Müziği ile ilgili kaynaklar başta olmak üzere materyallerimizin büyükçe bir kısmında "beş zamanlı" ölçü olarak nitelenmekte ve aynı hata 7/8 lik, 9/8 lik, 10/8 lik vb. tüm aksak ölçülerde de yaygın olarak tekrarlanıp 7/8 lik ölçü "yedi zamanlı", 9/8 lik ölçü "dokuz zamanlı", 10/8 lik ölçü "on zamanlı" ... olarak nitelenmektedir.

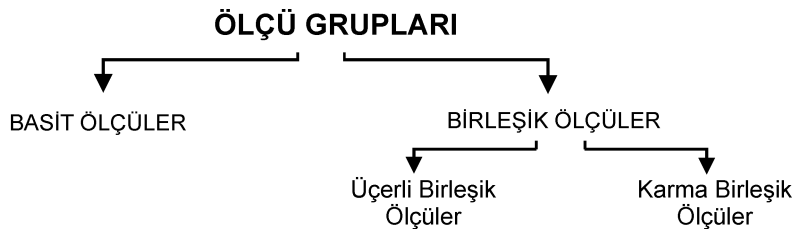
"Zaman" konusunda yapılan bu gibi hatalar dışında, gruplamalar konusunda da genel bir hata yapılmakta ve ölçüler, (daha önce de değinildiği üzere) materyallerimizin ve eğitim kurumlarımızın hemen tümünde, "Basit", "Birleşik" ve "Karma" olmak üzere 3 türe ayrılmaktadır. **Oysa "Karma" ya da "Aksak" adı verilen ölçüler de aslında birer birleşik ölçüdür (!)**

Zamanları eşit uzunlukta olmadığı için "aksak ölçü" olarak da nitelenen 5/8 lik, 7/8 lik, 9/8 lik, 10/8 lik gibi "asimetrik" ölçüleri, tamamen farklı yapıdaki 6/8 lik, 9/8 lik ve 12/8 lik gibi "simetrik" ölçülerle aynı kefeyle koyup "onlar da birer birleşik ölçüdür" demek, ilk anda çok yadırganacak bir söylem gibi gelebilirse de, bu durum, "**Birleşik Ölçü**" kavramını, "**birleşme**" yerine "**bölünme**" ile açıklamaya çalışmamız ve yalnızca "**üçerli birleşik**" ölçülerle özdeşleştirmiş olmamızın sonucudur.

Aksak bir ölçü olan 5/8 lik ölçüyü ele alalım. Bu ölçüyü oluşturan beş adet atım da, tıpkı 6/8 lik ölçüde olduğu gibi, vurgu farklarından kaynaklanan bir ayırım sonucu iki alt grup, dolayısıyla **iki zamanlı ölçü** algılaması yaratmıyor mu? Tıpkı 6/8 lik gibi "iki zamanlı" olan bu ölçü ile 6/8 lik ölçü arasındaki esas fark, 6/8 lik ölçüde eşit uzunlukta zamanlar oluşturacak biçimde "üçer üçer" birleşen atımların, 5/8 lik ölçüde, biri "iki", öteki ise "üç" atımdan oluşan farklı uzunlukta iki zaman oluşturacak biçimde birleşmesinden ibaret değil midir? Nitekim anılan ölçülerle ilgili "karma" ya da "aksak ölçü" nitelemesi de, o ölçülerdeki atımların farklı uzunlukta zamanlar oluşturacak biçimde birleşmelerinden kaynaklanmıyor mu?..

Bu gerçekler, bugüne kadar yalnızca "üçerli birleşik" tipleri düşünülerek oluşturulan ve o sınırlar içinde bile yetersiz olan "Birleşik Ölçü" tanımının, aksak ölçüler de kapsayacak biçimde yeniden yapılmasını gerektirmektedir. İşte tüm bu gerçekler doğrultusunda Birleşik Ölçüleri, "**Atımları iki ya da üç atımlık alt gruplar oluşturacak biçimde vurgulanan ve atımlarının her biri için değil, vurgu farklarından oluşan alt grupların (zamanların) her biri için bir vuruş yapılan ölçüler**" olarak tanımlayabiliriz.

Bu yeni tanımda birleşik ölçülerin bir alt türü olarak nitelenen karma ölçüler, 6/8 lik, 9/8 lik ve 12/8 lik gibi birleşik ölçülerden ayırmak için de, atımları, üçer atımlık kümeler oluşturacak biçimde vurgulanan birleşik ölçülere "**Üçerli Birleşik**", ölçünün kimi yerinde ikişer, kimi yerinde ise üçer atımlık kümeler oluşturacak biçimde vurgulanan birleşik ölçülere ise "**Karma Birleşik**" ölçü denilebilir. Bu durumda ölçüleri aşağıdaki çizelgede görüldüğü biçimde, "**Basit**" ve "**Birleşik**" ölçüler olmak üzere iki ana türe ayırıp, "Birleşik" ölçüleri de kendi içinde "**Üçerli Birleşik**" ve "**Karma Birleşik**" olmak üzere iki alt başlık altında toplamak kanımca daha doğru bir gruplama olacaktır :

Bu yeni grulamaya göre Basit Ölçüler, Üçerli Birleşik Ölçüler, Karma Birleşik Ölçülerin müziğimizde en sık kullanılan türleri ve ölçü türleri arasındaki zamansal ilişkiler şu şekilde gösterilebilir * :

ÖLÇÜ GRUPLARI

ZAMAN SAYISI	BASİT ÖLÇÜLER	BİRLEŞİK ÖLÇÜLER	
		ÜÇERLİ BİRLEŞİK ÖLÇÜLER	KARMA BİRLEŞİK ÖLÇÜLER
İKİ ZAMANLI	$\frac{2}{4}$ 	$\frac{6}{8}$ 	$\frac{5}{8}$
	$\frac{3}{4}$ 	$\frac{9}{8}$ 	$\frac{7}{8}$
DÖRT ZAMANLI	$\frac{4}{4}$ 	$\frac{12}{8}$ 	$\frac{9}{8}$ ve $\frac{10}{8}$

*Herhangi bir ölçü ile ilgili özellikler, o ölçünün tüm mertebeleri için geçerli olacağından, aşağıdaki çizelgede, basit ölçüler için "dörtlük", birleşik ölçüler içinse "sekizlik" birim sürenin kullanılmasıyla yetinilmiş,, öteki mertebeler ayrıca verilmemiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Müzik eğitiminde sürdürüle gelen ölçü tanım ve gruplamalarında önemli belirsizlikler, kavram kargaşaları ve çelişkiler bulunmaktadır. Müzik kuramımızı uluslararası müzik kuramlarıyla ve edimle uyumlu bir hale getirebilmek için, kişisel terminolojik alışkanlık ve eğilimlerimizi bir yana bırakıp, gerekli değişiklikleri yapmamız gerektiği düşüncesindeyim. Konuya ilişkin önerilerimi şu şekilde özetleyebilirim:

1 – Bugüne dek “Basit”, “Birleşik” ve “Karma” olmak üzere üç gruba ayrılan ölçüler, “Basit” ve “Birleşik” olmak üzere iki gruba ayrılmalı; bugüne dek “Birleşik Ölçü” olarak adlandırılan “Üçerli Birleşik” ölçülerle, ayrı bir ölçü türü olarak nitelenen “Karma Birleşik” ölçüler de “Birleşik Ölçü” lerin birer alt türü olarak ele alınmalıdır.

2- Bu gruplamaya bağlı olarak, bugünkü ölçü tanımları da yukarıdaki öneriler doğrultusunda yeniden yapılmalı, ölçü türleriyle değil, notaların bölünme disipliniyle ilgili bir özellik olan “ikişerli bölünme” ilkesini, ölçü grupları arasındaki farkları belirleyen bir kriter saymaktan vazgeçilmelidir.

3- Basit ölçü belirteçlerinde, bir ölçü içindeki **atım sayısının** yanı sıra, aynı zamanda **zaman sayısını** da gösteren üst rakamın, birleşik ölçülerde yalnızca atım sayısını gösterdiği, iki ya da üç atımın birleşmesinden oluşan zamanları göstermediği gerçeğinden dolayı, örneğin 6/8 lik ölçünün “altı zamanlı”, 7/8 lik ölçünün “yedi zamanlı” ... olarak nitelenmesi yanlıştır son verilmelidir.

4- Bu bildiriye ele alınan konuyla ilgili terimlerde de görüldüğü üzere, müzik terminolojimizdeki bir çok terim, bilgi eksikliği, yanlış kullanım ya da yer yer “keyfi” olarak nitelenebilecek kişisel tercihler sonucu, bir birinden çok farklı anlamlar yüklenmiş, dolayısıyla aynı terimden kimin neyi kastettiği ve ne anladığı bilinemez olmuştur. Böyle bir kaos ortamında yapılabilecek en doğru çalışma ve saptamalar bile yanlış anlaşılabilirliği için, terminolojimizin, ele aldığım konuda yapmaya çalıştığım üzere (müzikle ilgili her bir alan ve her bir kavram tek tek ele alınarak) çok büyük bir dikkatle gözden geçirilmesi, hatalı terimlerin ve yanlış kullanımların saptanıp ayıklanması gerekmektedir.

Yapmaya çalıştığım saptamaların değerli katkılarınızla daha da tamamlanacağı ve böylece amacına daha çok yaklaşabileceği umundayım. Bu sempozyumun, burada ele alınan tüm konular gibi, bu konunun aydınlanmasına da temel oluşturmasını diler, ilgi ve katkılarınız için teşekkür ederim.

Saygılarımla.

NOT: Bu araştırmada incelenen kaynakların kimlikleri (yapılan genel eleştirilerin kaynak eleştirisine dönüşmesini önlemek amacıyla) saklı tutulup, yalnızca alıntı yapılan kaynakların belirtilmesiyle yetinilmiştir.